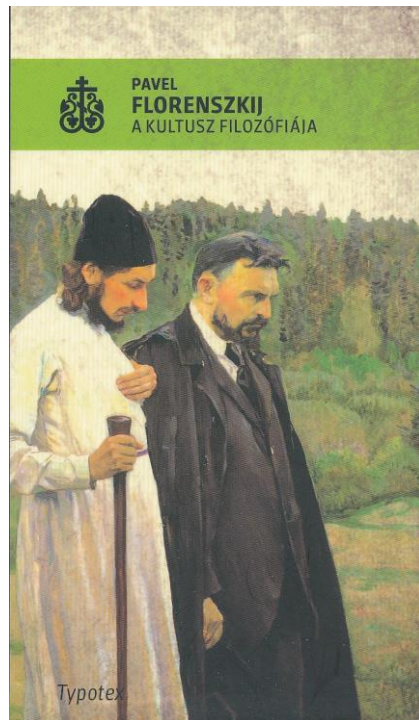

[Szilágyi Ákos: *Pavel Florenszkij mágikus teológiai esztétikája*.
1.rész In Pannonhalmi Szemle, 2015.3.szám, 97-107.l.;
2016.1.szám, 101-110.l.]

[Részlet a tanulmányból]

A teremtett világ „eucharisztizálása”

*A kultusz filozófiájának*¹ alighanem legnagyobb – és teológiai szempontból nyilván legvitathatóbb – újítása a mágia (a „jó mágia”) öntudatos és polemikus vállalása, platonikus vagy neoplatonikus (teurgikus) átszellemítése, mindenekelőtt pedig a *eucharisztikus átlényegülés tanának kiterjesztése* minden szentségre, amit a továbbiakban a világ „eucharisztizálásának”

¹ Pavel Florenszkij: *A kultusz filozófiája*. Typotex, 2015. (Fordította: Kiss Ilona). A könyv borítóján Mihail Nyesztyerov *Filozófusok* című 1917-ben készült festménye látható, rajta fehérben Pavel Florenszkij és feketében barátja, Szergij Bulgakov, a korszak egy másik ismert, szintén a papi hivatást választó vallásfilozófusa. *A kultusz filozófiája* első teljes orosz kiadása: P.A.Florenszkij: *Filoszofija kulta. (Opit pravoszlavnoj antropodicei)*. In *Szobranyije szocsinyenyij*. Moszkva, Misl, 2004.

fogok nevezni, nagyjából a „visszavarázslás” értelmében. Florenszkij persze csak *radikalizálja* az ortodox² keresztény hagyomány jellegadó vonását (a testi-anyagi és a szellemi világ misztikus egyesülése az Ige megtestesülésében, a Test feltámadásában, de az ikonban vagy a testereklyében is, nem beszélve az átlényegült eucharisztikus adományokról – a kenyérről és a borról – vagy a szenteltvízről), amikor az *átlényegülés*, a *megtestesülés és átváltozás/színeváltozás* tanát kiterjeszti a megszentelt valóság egészére és az anyagi és szellemi világ viszonyát a mágikus azonosság felé tolja el. Ennyiben talán több önironikus jelzőnél, amikor gyermekeinek írott életrajzi vallomásában „mágusnak” nevezi magát és több mint pusztán játék a szavakkal, amikor „jó mágiáról” beszél, ezt helyezve szembe a kultusz protestáns „varázstalanításával”, amely a két világ közötti szakadáshoz vezet, ez pedig a szentségek eltűnéséhez és vele együtt „Igazság Oszlopául és Erősségül” szolgáló Egyház meggyöngyüléséhez, akár pusztulásához is.

Ahhoz, hogy mit is jelent a szentségek „eucharisztizálása”, arra talán elégséges most fölidézni, *A kultusz*

² Itt és a továbbiakban a Keleti Kereszténységre, a Keleti Egyházra vonatkozó „ortodoxia”, „ortodox”, illetve a görög szóösszetétel orosz *tükörfordítását*, a „pravoszlávia”, „pravoszláv” szavakat kontextustól függően felváltva használom: az „ortodox kereszténység” vagy „Ortodox Egyház” kifejezéseket akkor, ha tágabb vagy általános értelemben kell megnevezni a keleti kereszténységet; a „pravoszlávia” vagy „Pravoszláv Egyház” kifejezéseket pedig akkor, ha szűkebb értelemben, az orosz ortodox egyházzal vagy a keleti kereszténység orosz ágáról van szó. *A kultusz filozófiájának fordítója* az egész könyvben következetesen az oroszban meggyökeresedett és az orosz egyház hivatalos nevévé vált tükörfordítást, a „pravoszláv”-ot használja, lévén Florenszkij az egyetemes ortodox egyházat és élő hagyományát az orosz ortodox egyházzal azonosítja, ennek az egyháznak a papjaként beszél és ennek az egyháznak a spirituális tapasztalatára hivatkozik.

filozófiájából a víz szentségéről szóló szövegrészt, ahol az agiaszma, a szentelt víz az eucharisztikus adományok alacsonyabb fokozataként kerül bemutatásra, korántsem metaforikusan vagy analogikusan, hanem a szó betű szerinti értelmében, hiszen hogy még az eucharisztikus részesülést is helyettesítheti, igaz alacsonyabb szinten és csak kivételképpen: „a nagy agiaszma az egyházi kánonok értelmében a szentáldozás afféle alacsonyabb fokozata – írja Florenszkij –: amikor az egyház tagjára elkövetett bűnei miatt epítímiát (lat. penitenciát, elégtételt) szabnak ki, és tilos a Szent Test és Vér vételéhez járulnia, akkor az alábbi, a kánonokra jellemző megszorítást teszik: »Egyedül csak agiaszma vetessék magához.« Az agiaszma tehát a Szent Titkok legközelebbi helyettesítőjéül szolgál.» (87)

Másutt a keresztlő medence vizét a Megtestesülés felfoghatatlan misztériuma – a két természet keveredés nélküli és szétválaszthatatlan egysége – analógiájára fogja fel Nazianzoszi Szent Gergely tekintélyére támaszkodva, aki – úgymond – „azt tanította, hogy a víz és a Szent Lélek között olyan titokzatos kapcsolat van, mint amilyen a Jézus Krisztus Személyében jelen lévő két természet, vagyis az isteni és az emberi között áll fenn, minek következtében a víz természetfölötti erővel rendelkezik, hogy megtisztítsa a lelket, hogy ne férközhessenek közelébe az ördögök.”(89) Ezen a ponton megint kiemeli a szentelt víz és az eucharisztikus szent adományok közötti párhuzamot: „Nüsszai Szent Gergely egyértelműen tagadta, hogy a víz a megszentelés után közönséges víz maradna, azt állítva, hogy a vízzel valami olyasmi történik, mint a kenyérral és a borral az Eucharisztia liturgiáján.”(89)

Ha a világ elveszett vallási varázsának helyreállítása a szentségek „eucharisztizálását”, ez pedig az *átlényegülés kiterjesztését* jelenti mindenre (például a szentelt vízre vagy a szent testi maradványokra³), akkor maga az Eucharisztikus Átlényegülés – az előkészített bor és kenyér Krisztus Vérévé és Testévé átlényegülése – a lényegében mágikus azonosságot jelenti szellemi és anyagi között, még ha a „varázslat” az ortodox

³ Nem véletlen, hogy Florenszkij *A kultusz filozófiájának* „a szellem illatáról”, az „illat szellemi mivoltáról” szóló fejezetében olyan hosszan, annyi személyes példát hozva foglalkozik a romolhatatlan vagy szent testi maradványok (*moscsi*) kérdéskörével, hogy utóbb maga is kénytelen megállapítani: „jóillatuk tárgyalása megtörte a szűk értelemben vett kultusz vizsgálatát” (I.m.99.l.). A magyar fordításban túl általánosan „szent ereklyéknek” fordított *moscsi* ugyanis nemcsak a pravoszláv kultusz kitüntetett területe, hanem Florenszkij mágikus szentség-értelmezésének talán legtokéletesebb modellje. A Pravoszláviában a szentéletű szerzetesek, aszkéták, egyházi emberek szentségét az tanúsította, hogy holttestük haláluk után nem indult bomlásnak, mert az átistenülésnek *testileg* is olyan fokára jutottak, hogy ily módon átszellemült testük *egészen* maradt – *szent* testté lett –, és nem hullaszagot árasztott, hanem jó illatot. A testi maradványok enyészhetetlenségének (egészen maradásának) fogalma – *corpus integrum, corpus incorruptum* – a kereszténységben a legkorábbi időktől fogva ismert volt, de mint a szentségről tanúskodó jeladás, viszonylag későn terjedt el. A IV. század már tele van szent vértanúk teljes épségben megőrződött, romlatlan földi maradványairól szóló híradásokkal (*ossa tota, ossa integra*), de Szent Ágoston és Szent Jeromos is írnak már a testek épségben maradásáról (*corpora incorrupta, corpora toto integra*). Oroszországban – mint azt Florenszkij szövege is tanúsíthatja – a romolhatatlan, *tehát* szent testmaradványok (*moscsi*) kultusza az ortodox világon belül is egészen kivételes volt: a „moscsi” *szemmel látható módon tanúskodtak* a szentség, a másik világ, Isten létezéséről, megérintésük, megcsókolásuk pedig összekapcsolta a hívőket a szent szellemi erejével (a szó etimológiailag maga is az erőt, hatóerőt, képességet jelentő *mocs, moscs* szótöből származik). Olyannyira, hogy ha egy szentéletű hírében álló szerzetes holtteste bomlásnak indult, akkor az nemcsak a szentségébe, de még az Istenbe vetett hitet is képes volt megrendíteni, ahogyan Dosztojevskij *Karamazov testvérek* című regényének *A hullaszag* című fejezetében Zoszima sztarec halálakor rendül meg tanítványa, Aljosa hite. Nem véletlen, hogy a korabeli bolsevik ateista propaganda egyik – filmhíradókban is propagált – kedvelt eszköze volt a szentek enyészhetetlenség hittesti maradványainak kihantolása és közszemlére tétele, hogy a tényleges oszlás-foszlás lehangoló látványával rendítsék meg a javarészt paraszti lakosság hitét az örökéletben, a feltámadásban, az Egyházban, nem is sikertelenül.

liturgia szertartásrendje szerint megy is végbe és a „varázsló” maga a lehívott Szent Lélek, aki szellemi erejével teszi *ezt – azzá.*

Stanley Spencer: Utolsó Vacsora. 1920. (Cookham, Stanley Spencer Gallery)

Az Eucharisztikus Átlényegülésnek ezt a mágikus átrajzolását különösen szemléletesen mutatja meg egy dialógus, amelyet Florenszkij *A kultusz filozófiájához* készített, de csak jegyzetei között maradt fenn, így nem került a főszövegbe. A dialógus kiindulópontja természetesen János Evangéliuma: „A testem ugyanis valóságos étel, s a vérem valóságos ital.”(Jn 6,55)⁴ Ezt értelmezi maga a dialógus – ekként:

⁴ Érdeemes talán felidézni az egész idevágó evangéliumi szöveget: „Én vagyok az élet kenyere. Atyáitok mannat ettek a pusztában, mégis meghaltak. Ez a mennyből alászállott kenyér, aki ebből eszik, nem hal meg. Én vagyok a mennyből alászállott élő kenyér. Aki e kenyérből eszik, örökké él. A kenyér, amelyet adok, a testem a világ életéért.» Erre vita támadt a zsidók közt: »Hogy adhatja ez a testét eledelül?« Jézus ezt mondta rá: »Bizony, bizony, mondom nektek: Ha nem eszitek az Emberfia testét és nem isszátok a vérét, nem lesz élet bennetek. De aki eszi az én testemet, és issza az én véretem, annak örök élete van, s feltámasztom az utolsó napon. A testem ugyanis valóságos étel, s a vérem valóságos ital. Aki eszi az én testemet és issza az én véretem, az bennem marad, én meg benne. Engem az élő Atya küldött, s általa élek. Így az is élni fog általam, aki engem eszik. Ez a mennyből alászállott kenyér nem olyan, mint az, amelyet atyáitok ettek és

„– Valóságos étel – azaz az igazság étele? És valóságos ital, azaz az igazság itala? De mi az, hogy az »igazság étele« vagy az »igazság itala«? – Maga az igazság. – De akkor mit keres mellette az, hogy »étel« és »ital«? – Ez csak metafora. – De ha a »valóságos étel« és a »valóságos ital« metaforák, akkor hol van köztük az érintkezési pont, ami ezt az átvitelt – τὸ μεταφορούμενον – indokolja? Nem lehet, hogy ezek a kijelentések még csak nem is metaforák, hanem minden alapot nélkülöző, értelmetlen szószaporítások? – Nem, tökéletesen megalapozottak: az igazságot ugyanis itt nem elvontan önmagában tekintik, hanem az emberi elsajátítás tárgyaként fogják fel. Az igazság elsajátítása [magunkhoz vétele] – ez az a mozzanat, ami magában foglalja az »igazság étele« és az »igazság itala« kifejezések értelmét. – De mivel és mi módon történik az Igazság elsajátítása? – Általánosságban véve – az értelemmel. – *Nem, nem általánosságban, hanem konkrétan itt, ebben az esetben, a Szent Eucharisztia esetében mivel történik? – Bármily különös lesz is első hallásra, azt kell mondanunk: a szájunkkal, a nyelvcsövünkkel, a gyomrunkkal, a beleinkkel, egész szervezetünkkel.* Ez minden kétségen kívül így van, de akkor az »igazság étele« már nem egyszerűen az »Igazság« és nem is az „elsajátított Igazság”, hanem valami sokkal konkrétabb: valami olyasmi, amit az étellel sajátítottunk el

meghaltak. Aki ezt a kenyeret eszi, az örökké él.» Ezeket mondta, amikor Kafarnaumban, a zsinagógában tanított.”(Jn 6,48-6,59) Florenszkij Eucharisztia-értelmezése kapcsán érdemes kiemelni azt a hangsúlykülönbséget, amely az ἀληθής szó jelentésének visszaadásában – „valóságos” versus „igazi” – a katolikus és református fordítás között megfigyelhető: „Mert az én testem igazi étel, és az én vérem igazi ital.” (Az eredeti görög szövegben: ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶν βρῶσις καὶ τὸ αἷμα μου ἀληθὴς ἐστὶν πόσις). In: *Biblia. Istennek az Újszövetségben adott kijelentése. Görög-magyar Újszövetség.* Kálvin János Kiadó, 2008.)

[vettünk magunkhoz], tehát mindenekelőtt étel és ital. – De mégiscsak az »Igazság étele« és az »Igazság itala«! – Akkor még egyszer megkérdezem: mi az az ennivaló Igazság? Hiszen az »Igazságot« elvontan, mint absztrakciót fogod föl te is, nem?... – Hogy is lehetne másként? – De akkor mit jelent az »elvont fogalom étele« és »az elvont fogalom itala«? – Hát az elsajátítását... – De azt már kiderítettük egyszer, hogy ez nem általában vett elsajátítás, hanem mindenekelőtt szájunkkal történő elsajátítás. Következésképpen az a kérdés merül fel, hogyan lehet szájunkkal elsajátítani az absztrakciót [otvleconnoszty]? – Sehogyan sem. – Ergo: vagy az igazságot kell konkrétan felfogni, vagy... – Vagy a »valóságos étel« és »valóságos ital« kifejezéseket kell az »igazság étele« és az »igazság itala« kifejezésekkel felváltani. – De az »igazság étele«, ha az igazságot konkrétan fogjuk fel, nem más, mint ez a konkrétan előttem levő étel. *Igazság és étel – ez a konkrétan adott étel – azonosak.* Hogyan lehetséges ez? Ez úgy lehetséges, hogy ez az »étel« nem egy »étel« a sok közül, hanem az igazi étel; úgy lehetséges, hogy ez az étel kivételes, a többi közül kiemelt – κατ' ἐξοχήν – étel, a tulajdonképpeni étel, az ételek étele. Így van, nem étel, hanem maga az Étél és belőle eredően és rajta keresztül válik étellé minden étel. *Az étel élő, konkrét ideája ez.* És akkor a »valóságos étel«, vagy másként maga az »Étel« valóban egyszersmind az Igazság étele lesz, mert a megvalósult Igazság konkrét. Ugyanígy a »valóságos ital« megint csak maga az Ital, amelyből minden ital ihatósága, ital-mivolta ered. Az ételek sorának élén az – e sor számára transzcendens – Étél, miként az italok sorának élén az – e sor számára transzcendens – Ital áll. A sorok élén álló Étél és Ital tehát már nem magukban e sorokban szerepelnek, hanem

fölöttük: a sorok számára elérhetetlen határvonalon helyezkednek el.”⁵

Természetesen – mint más példákból láthatjuk – az Átlényegüléshez hasonlóan *kiterjesztő* és *mágikus* értelemben használja Florenszkij a Megtestesülés dogmáját is, de a szentet a világba „visszavarázsoló” kultuszfelfogásának középpontjában kétségkívül az Eucharisztikus Átlényegülés tana áll, és pedig nemcsak azért, mert magának a liturgiának középpontjában is az Eucharisztia áll, hiszen ettől még nem kellene elfogadnia az Átlényegülés kifejezetten katolikus fogalmát, amely az ortodox kereszténységbe csak sok évszázados késéssel került be, a pravoszláviába pedig jószerével csak a 19. században eresztett gyökeret⁶. De mivel Florenszkij mágikusan átszínezett

⁵ Szvjaszennyik Pavel Florenszkij: *Filoszofija kulta*. In: *Szobranijje Szocsinyenyij* Izd. Miszl, Moszkva, 2004. 473.l. (Kiemelések – Sz.Á.)

⁶ Az átlényegülés (*transsubstantiatio*) tana a katolikus egyházban – mint ismeretes – a 9. századtól kezdett tért nyerni, de meglehetősen későn, az 1215-ös Lateráni Zsinaton foglalták dogmába. Bizáncban elsőként Gennadiosz Szkholariosz [Γεννάδιος Σχολάριος] konstantinápolyi pátriárkánál (1454-1465) fordul elő, aki a katolikus irodalomból kölcsönözte és a eucharisztikus átalakulás szent egyházatyáktól származó megnevezéseivel (*μεταβολή*, *metabolé*; oroszban: *prelozszenyije*, vagyis átalakulás, átváltozás, illetve *μεταποίημα*, *metapoiéma*, oroszban: *pretvorenijje*, vagyis átlétesülés, átteremtődés) egyező jelentésben használta. *A mi Urunk, Jézus Krisztus titokzatos testéről* [Ἐπί του μυστηριώδους σώματος του κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] írott traktátusában Gennadiosz Szkholariosz a következőket írja: „A Felülről történő és történt csodák közül természetesen ez a csoda a legnagyobb, mert ez a Szentségi Cselekmény, ami az egyik lényegnek másik lényegbe való átváltozását foglalja magában, és egyetlen pillanat alatt megy végbe, felülmúl minden olyan átalakulást, amely a természet törvényei szerint vagy azok megtörésével megy végbe ...De ezt csodát össze kell mérnem egy másikkal, azzal a csodával, hogy Isten az emberi természetet az Isten Személyével kapcsolta össze, nem abban az értelemben, ahogyan a test kapcsolódik össze a lélekkel, mikor is mindkettő megőrzi saját elnevezését, hiszen sem a testet nem nevezik „léleknek”, sem a lelket „testnek”, hanem abban az értelemben, hogy a két természet Személy szerint egyesül, vagyis egyetlen Személyben, oly módon, hogy Isten emberré vált, az ember pedig Istenné. De még ennél a csodánál is csodásabb az Eucharisztia Misztériuma,

szentségfelfogásához éppen az Átlényegülés kínálta a legkézenfekvőbb és legszemléletesebb modellt, a katolicizmustól való minden idegenkedése ellenére – igaz, a katolikus dogma nélkül – átvette és mágikusan átértelmezve kiterjesztette azt minden szentségre. Az eredeti latin *transsubstantiatio*, illetve a görög *metouszioszisz* és orosz tükörfordítása – a *preszuscsestvlenyje* – a pravoszláv eucharisztológiában csak a 18. század végétől kezd teret nyerni, de katolikus dogmatikai magyarázat nélkül: a pravoszláv egyház főpapjai sem zsinatokon, sem teológiai művekben nem fejtették ki bővebben, mit is jelent a Szent Adományok Testbe és Vérbe való átalakulása [prelozszenyje], beérték azzal, hogy ezt a folyamatot szent titoknak, misztériumnak [tainsztvo] nevezték. Aquinói Szent Tamás *doctrina de fide* néven ismert tanából elfogadták, hogy az Eucharisztikus Imádság hatására a kenyér és a bor lényege (*substantia*) átlényegül Krisztus Testének és Vérének lényegévé, de elutasították, hogy eközben a kenyérre és borra jellemző, érzékszervileg felfogható jellegzetességek (az akcidenziák) változatlanok maradnak (tehát a kenyeret kenyérként, a bort borként érzékeljük). Az ortodoxia – és ennyiben Florenszkij mágikus Átlényegülés-értelmezése megfelel az ortodox

mert ott [a Megtestesülésben] egyik természet nem változik át másikká; míg itt a teremtett természet, vagyis a kenyér átlényegül a Teremtő testévé, és a kenyér lényege átlényegül Isten Testévé, Krisztus testévé válva. Ez az oka, hogy Isten összes csodái közül, miért a kenyérnek az Úr testévé Átlényegülése a legnagyobb csoda.” Γεννάδιος Σχολάριος: Περί του μυστηριώδους σώματος του κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. In Oeuvres complètes de Georges (Gennadios) Scholarios. (Szerk.: M. Jugie, L. Petit, X. A. Siderides.) 8 kötetben, Párizs, 1928-1936. 1. kötet, 123-136. l. Lásd még Migne: Patrologia Graeca, 60. kötet; Lásd továbbá : M.M. Bernackij: *Priszutszvije Hriszta v Jevharisztii „po szuscscnosztyi (κατ’ ουσίαν). K voproszu ob interpretacii i isztocsnjyikah odnovo meszta iz gomilii o Jevharisztii Georgija (Gennadija) Szholarija.* In: Bogoszlovszkije trudi, 2009. 42. szám, 169-182.l.

felfogásnak – soha nem fogadta el, az átlényegülés nem érinti a bor és kenyér fizikailag érzékelhető ízét. Hogy is ne érintené, amikor még a víz megszentelése (ez a „kis” eucharisztikus átlényegülés) is megváltoztatja a víz ízét, mint azt éppen *A kultusz filozófiájából* tudhatjuk.⁷

Hetoimaszia [ἑτοιμασία]. A Krisztus Második Eljövetelére és az Utolsó Ítéletre Előkészített trónus (Zsolt 9,8)

⁷ *A kultusz filozófiájában* ezt olvashatjuk erről: „A Vízkereszt vize, az említett jegyek mellett, sajátos ízű, különösképp közvetlenül megszentelés után...hasonlíthatatlan friss zamat, kellemesen csípős és savanykás íz jellemzi...leginkább az oxigénnel dúsított víz ízéhez hasonlíthatnám.” (I.m.86.l.) „Az agiaszma, különösen a nagy agiaszma ízét pontosan érzékelhetjük, igen, érzékelhetjük: ajkunkkal, szájpadrásunkkal, nyelvünkkel, torkunkkal, egész testünkkel olyan, életerővel teli, életadó *élő* vízként tapasztaljuk, amely – a szertartás erőteljes szava szerint – az »örök életre szökellő vízforrás« (Jn 4,14), míg a közönséges vizet vagy akár a megszentelendő vizet állottnak, élettelennek, szennyezettnek érezzük.” (I.m. 86-87.l.)